

УДК 94(37).05.07.

ЗГАДКИ ПРО ДАВНЬОРИМСЬКИХ БАНКІРІВ У «КОРПУСИ ЛАТИНСЬКИХ НАПИСІВ»

кандидат історичних наук, доцент, Сайко М. М.

Буковинський державний фінансово-економічний університет, Україна,
Чернівці

У статті проаналізовані згадки про банкірів Стародавнього Риму, у римських написах, розміщених у одній із найповніших збірок латинських текстів – «Корпусі латинських написів». Для розкриття теми використані латинські написи, знайдені у самому місті Рим, італійських регіонах і деяких римських провінціях. Наведені згадки про дві категорії римських банкірів: аргентаріїв та нуммуларіїв, а також визначено, що римськими банкірами могли бути вільні римляни, вільновідпущеники і раби. Проаналізовані латинські написи дають унікальний матеріал щодо наявності, соціального складу і місць розташування римських банкірів, і ці відомості надзвичайно важливі для подальшого вивчення кредитно-банківських відносин в Античному Римі.

Ключові слова: Античний Рим, банкіри, аргентарії, нуммуларії, латинські написи.

Сайко М. Н. Упоминания о древнеримских банкирах в «Корпусе латинских надписей» / Буковинский государственный финансово-экономический университет, Украина, Черновцы

В статье проанализированы упоминания о банкирах Древнего Рима, в римских надписях, размещенных в одном из самых полных сборников латинских текстов – «Корпусе латинских надписей». Для раскрытия темы использованы латинские надписи, найденные в самом городе Рим, итальянских регионах и некоторых римских провинциях. Приведены упоминания о двух категориях римских банкиров: аргентариях и

нуммуляриях, а также определено, что римскими банкирами могли быть свободные римляне, вольноотпущенники и рабы. Проанализированные латинские надписи дают уникальный материал о наличии, социальном составе и местах расположения римских банкиров, и эти сведения чрезвычайно важны для дальнейшего изучения кредитно-банковских отношений в античном Риме.

Ключевые слова: Античный Рим, банкиры, аргентарии, нуммулярии, латинские надписи.

Saiko M. M. Mentioning of the Ancient Roman bankers in the «Corpus of Latin inscriptions»/ Bukovina State Finance and Economics University, Ukraine, Chernovtsy

The article analyzed mentioning of the Ancient Rome bankers in Roman inscriptions placed in one of the most complete collections of Latin texts – «Corpus of Latin inscriptions». To reveal the topic Latin inscriptions found in the city of Rome, Italian regions and some of Roman provinces were used. Mentioning of two categories of Roman bankers: argentarii and nummularii was provided, and also it was determined that free Romans, freedmen and slaves could be Roman bankers. Analyzed Latin inscriptions contribute a unique material on the social composition and location of Roman bankers, and this information is vital to the continued study of credit and banking relations in Ancient Rome.

Keywords: Ancient Rome, bankers, argentarii, nummularii, Latin inscriptions.

Вступ. Людей, які займалися кредитними і, взагалі, банківськими операціями у Римі називали «лихварями» або «процентщиками» (feneratores, foeneratores). Це слово походило, як роз'яснив Авл Гелій, від терміну «відсоток» чи «прибуток» (faenus) (Gell. XVI. 12. 27). Втім, у середовищі таких «процентщиків» можна виділити декілька категорій. Найчисленніша група була представлена власниками міняльних контор, яких називали на грецький манер «трапезитами» (trapesitae від гр. trapesa – «стіл») [1, с. 83, 2, с. 30; 3, с. 27-31; 4, с. 515], або латиною: аргентаріями (argentarii від лат.

argentum – «срібло») [1, с. 83-84; 3, с. 26; 4, с. 515], «нуммуларіями» (nummularii від лат. nummus – «монета») [1, с. 84; 2, с. 10] чи «менсаріями» (mensarii від лат. mensae – «стіл») [5, с. 65]. Поряд з розмінними операціями, ці підприємці виконували також і основні банківські операції.

Згадки про римських банкірів знаходимо в літературних, господарських і юридичних джерелах, а також у численних надгробних написах та на спеціально встановлених стелах. Найбільш об'ємним збірником написів Стародавнього Риму по-праву вважається «Корпус латинських написів» (Corpus Inscriptionum Latinarum). Це зібрання латинських текстів, публікувати які стали з ініціативи видатних німецьких вчених з Берлінської академії наук (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften) Теодора Момзена, Євгенія Бормана, Германа Десау і Вільгельма Генцена з 1853 р. [6].

Формулювання мети статті та завдань.

У «Корпусі» не згадуються ні трапезити, ні менсарії, проте у цій збірці знаходимо велику кількість написів, які стосуються аргентаріїв і нуммуларіїв. Означені написи використали у своїх роботах дослідники кредитної справи і банків у Стародавньому Римі, серед яких відзначимо змістовні дослідження Жана Андро [2], Петра Нічипорука [3], Моріца Фогта [4], Вільгельма Краута [5], Людвіга Міттайса [7] та багатьох інших авторів. Однак до цього часу не була здійснена цілеспрямована робота, щодо обліку і аналізу цих написів. У 2014 р. ми опублікували роботу, в якій вивчалися латинські написи, поміщені в «Корпусі...» [1], проте, основна увага у ній була приділена іншим категоріям підприємців. Тому, основним завданням даної статті даній статті є аналіз згадок про аргентаріїв і нуммуларіїв з метою ввести ці відомості у науковий обіг для подальшого дослідження кредитних відносин у Стародавньому Римі.

Виклад основного матеріалу статті.

Для розкриття теми використані томи: II – «Латинські написи Іспанії» (Inscriptiones Hispaniae Latinae), III – «Написи Азії і латинські написи

Європейської Греції та Іллірика» (*Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*), V – «Написи Цизальпінської Галлії» (*Inscriptiones Galliae Cisalpinae*). VI – «Написи міста Рим» (*Inscriptiones Urbis Romae*), XI – «Написи Емілії, Етрурії, Умбрії» (*Inscriptiones Aemiliae, Etruriae, Umbriae*), а також XIV – «Старі латинські написи Лація» (*Inscriptiones Latii veteris Latinae*).

Найбільша кількість написів, у яких згадуються банкіри-мінйали знайдена у самому Місті. Спочатку проаналізуємо написи, які стосуються аргентаріїв. У двох із них мова йде про аргентаріїв, які працювали на Римському форумі, біля храму братів Діоскурів (Кастора і Поллукса), який звичайно називали храмом Кастора: «Марк Канулей Філонікус відпущеник Марка, аргентарій за храмом Кастора» (*M. Canuleus M. L. Philonicus argentar. post aeden Castoris...*) (CIL. VI. 363); «Луцій Кандід Евельпістус, аргентарій за храмом Кастора» (*L. Candidus Evelpistus argentarius pos. aed. Cast...*) (CIL. VI. 9177). Зауважимо, що згаданий храм знаходився у південно-східній частині Римського форуму, і що важливо – перед фасадом цього храму знаходилася грошова біржа, а за храмом – мінйальні контори [8, с. 136-137].

В інших написах згадуються аргентарії, які працювали на інших форумах і ринках Міста. У цих написах згадані «Гай Кацій, вільновідпущеник Гая, аргентарій на есквілінському ринку (*C. Cacius C. L... argentarius de foro Esquilino*) (CIL. VI. 9179); «Луцій Веттій, аргентарій на есквілінському ринку» (*L. Vetti...argentari a foro Esquilino*) (CIL. VI. 9180); «аргентарії і негоціанти на ринку худоби» (*argentari et negotiantes boari*) (CIL. VI. 1035); «Луцій Кальпурній Дафн, аргентарій на великому м'ясному ринку (*L. Calpurnio Daphno argentario macelli Magni*) (CIL. VI. 9183); «Авл Вівенній Еротіан вільновідпущеник Авла, аргентарій на Велабрі» (*A. Vivenni A. L. Erotiani argentari de Velabro...*) (CIL. VI. 9184).

Серед написів, у яких згадуються банкіри винного ринку відзначимо сімейне захоронення родини Кауциліїв. Там згадані імена: «Публій Кауцилій

Фелікс відпущеник Публія, аргентарій на винному ринку» (P. Caucilius P. L. Felix argent de foro vinario); «Публій Кауцилій Євтих, відпущеник Каліппа, аргентарій на винному ринку» (P. Caucilius Calippi L. Eutichus argentarius de foro vinario); «Публій Кауцилій Сперат, аргентарій на винному ринку» (P. Caucilius Speratus argentarius de foro vinario). Ім'я ще одного аргентарія із родини Кауциліїв помішене на іншому надгробку «Публій Кауцилій Сальвій вільновідпущеник Публія... аргентарій на винному ринку (P. Caucilius P. L... Salvius... argentari de foro vinario)» (CIL. VI. 9182) [1, с. 86].

Збереглося також немало написів міста Рим, у яких не вказане місце, де працював банкір: «Антигон, вільновідпущеник цезаря Германіка, аргентарій» (Antigonis Germanici Caesaris L. argentarius...) (CIL. VI. 4328); «Гай Октавій Крест вільновідпущеник, аргентарій» (...C. Octavius Chresti L. argentarius) (CIL. VI. 4329); «Марцелл аргентарій» (...Marcellae argentarius...) (CIL. VI. 4422; 4423), (...Marcel. arg...) (CIL. VI. 4424), (...Marcell. argent...) (CIL. VI. 4425); «Мусеус аргентарій» (Musaeus argent.) (CIL. VI. 5820); «Авл Кутус. раб, аргентарій» (A. Cutus... ser. arg...) (CIL. VI. 9155); «Публій Амбівій Євн, аргентарій» (P. Ambivio Evno arg...) (CIL. VI. 9156); «Антонін, аргентарій» (...Antonini argent...) (CIL. VI. 9157); «Децим Капт Ікар аргентарій» (D. Capti Icarı argentari...) (CIL. VI. 9158); «Тит Клавдій Аполон, аргентарій» (Ti Clavdi Apolloni argent.) (CIL. VI. 9159); «Фабій Нікомед аргентарій» (...Fabius Nicomedes argentarius...) (CIL. VI. 9160); «Елій аргентарій» (...Helias argentar...) (CIL. VI. 9161); «Публій Юній Кресцент аргентарій» (P. Iunius Crescens argenta...) (CIL. VI. 9164); «Марк Лолій, відпущеник Марка аргентарій» (M. Lollius M. L. arg...) (CIL. VI. 9165); «Авл Муцій вільновідпущеник, аргентарій» (A. Mucius L... arg...) (CIL. VI. 9166); «Філерот, аргентарій, вільновідпущеник» (...Philerotis argen. L...) (CIL. VI. 9167) «Марк Помпоній Флакк, вільновідпущеник Марка, аргентарій» (M. Pomponi M. L. Flacco argentari...) (CIL. VI. 9168); «Скірт, аргентарій» (Scirtus argen.) (CIL. VI. 9169); «Публій Октавіор аргентарій» (P. Octavio argentar)

(CIL. VI. 9172), а також декілька фрагментів, на яких можна розрізнити термін «аргентарій» (CIL. VI. 9173, 9174, 9175, 9176, 9185) [1, с. 87].

Серед написів Італії відзначимо напис на стелі, знайдено в місті Аримін: «Квінту Гереннію Етруску Мезію Децію аргентарії і виноторговці міста Аримін (Q. Herennio Etrusco Messio Decio... argentarii et negotiantes vini supernat. Et Arimin...) (CIL. VI. 1101). Ця стела була поставлена у 251 р. на честь Квінта Геренія Етруска, сина і співправителя імператора Деція.

Одним із найважливіших занять банкірів було проведення аукціонів [3, с. 10, 31]. Такого банкіра-аукціоніста називали в Римі «банкіром-збирачем» (argentarius-coactor), або просто «збирачем» (coactor) [3, с. 55-62]. Ми приведемо написи, в яких згадуються «банкіри-збирачі»: «Тит Стаберій Секунд коактор-аргентарій» (T. Staberio Secundo coactori argentario) (CIL. VI. 1923); «Тит Клавдій Секунд Філіппіан, імператорський вільновідпущеник, коактор-аргентарій» (Ti Claudio Aug. lib. Secundo Philippiano coactor argentarius) (CIL. VI. 8728); «Квінт Фульвій аргентарій-коактор біля воріт винного ринку» (Q. Fulvio argentar. coactor de portu vinario...) (CIL. XI. 3156); «імператорський муж коактор-аргентарій» (...viro aug. coactori argentario...) (CIL. XI. 5285); «Марк Ульпій Марціал вільновідпущеник Августа імператорський коактор-аргентарій» (M. Ulpio Aug. Lib. Martiali coactori argentario caesaris nostrum...) (CIL. XI. 3820); «Фабіус... коактор-аргентарій» (...Fabius... coactor argentarius... (CIL. XIV. 470); «Луцій Доміцій Агафемер Парідис імператорський відпущеник-коактор» (L. Domitio Agathemero Paridis lib.... caesaris coactori)» (CIL. XIV. 2886); «коактор-аргентарій» (...coactor argentarius...) (CIL. V. 8212). У декількох написах зустрічаємо термін коактор: «Луцій Персій Діфіл коактор...» (L. Persius Diphilus coactor...) (CIL. II. 2239; VI. 1860); «Публій Кауцілій Ерот вільновідпущеник Сальвія винний коактор на винному ринку» (P. Caucilius Salvi L. Eros coactor vinarius de foro vinario...) (CIL. VI. 9181, 9186); «Тит Флавій Пріск Секундіан коактор» (T. Claudio Prisco Secundiano coactori) (CIL. VI. 9187); «Публій Фабій Філократ,

відпущеник Публія, коактор» (P. Fabius P. L. Philocrat coactor) (CIL. VI. 9188); «коактори біли ворот винного ринку» (...coactoris a porta vinario...) (CIL. VI. 9189), (...coactor de porto vinar...) (CIL. VI. 9190); «коактор» (...coactori...) (CIL. XIV. 2744) [1, с. 84].

Важливу роль в кредитній справі відігравали також нуммуларії (лат. «nummularius» від «nummus» – «монета») – це власне міняйли (чи банкіри), що перебували на державній службі. Вони займалися перевіркою (на відповідність стандарту) нових монет (probatio nummorum), приймали старі й іноземні монети [1, с. 84; 2, с. 51-54; 4, с. 517]. Поступово різниця між аргентаріями і нуммуларіями стиралася і між ними вже не бачили ніякої різниці. Із часом нуммуларії почали виконувати ті ж самі банківські операції, що й аргентарії.

Більшість написів про нуммуларіїв також знайдені в Місті. Приводимо частину з них. «Марк Ульпій Секунд, нуммуларій державної монетарні» (M. Ulp. Secundo nummulario offic. monet.) (CIL. VI. 8461); «Тит Флавій Генетлій, нуммуларій у базиліці Юлія» (T. Flavius Genethlius nummul. de basilica Iulia) (CIL. VI. 9709); «Фортунат, нуммуларій у базиліці Юлія» (Fortunati nummulari de basilica Iulia) (CIL. VI. 9711); «Марк Сальвій Секунд вільновідпущеник, нуммуларій біля цирку Фламінія» (M. Salvio M. L. Secundo nummulario de circo Flaminio) (CIL. VI. 9713); «Гай Сульпіцій Баттар, нуммуларій біля «тверезого Меркурія» (C. Sulpicius C. L. Battara nummularius a Mercurio sobrio...) (CIL. VI. 9714). «Тверезим Меркурієм», вочевидь, називали джерело біля храму Меркурія на Целії. «Луцій Суестилій Клар аргентарій біля шести олтарів собі і своєму родичу Луцію Суестилію Лету нуммуларію біля шести олтарів» (L. Suestilius L. L. Clarus argentarius ab sex areis sibi et L. Suestilio Laeto nummulario ab sex areis) (CIL. VI. 9178). Де знаходилося це місце, втім, невідомо.

У декількох написах місце перебування нуммуларія не вказане: «Геркул державний нуммуларій» (Herculi... nummulari officinarum...) (CIL. VI. 298);

Тит Юлій Юкунд, нуммуларій» (Ti Iulius Iucundus numularius) (CIL. VI. 3989); «Флакк нуммуларій» (Flacci numm) (CIL. VI. 4456); фрагменти, в яких можна розібрати слово «нуммуларій» (CIL. VI. 8639, 9706, 9707, 9708).

Немало написів знайдені в Італії та провінціях. Приведемо декілька з них: «Дідім, імператорський відпущеник, нуммуларій у провінції Верхня Паннонія» (Didimus Aug. lib. ex nummul. provinciae Pannoniae superioris) (CIL. III. 4035); «Луцію Юнію Секунду, нуммуларію брат і раб» (L. Iulii Secundi nummularii frater et servus). Останній напис знайдений у місті Емерита в Іспанії (CIL. II. 498). Досить цікавий надгробок був знайдений в Остії: «Публію Елію Лібералу, відпущенику Августа, прокуратору нуммуларіїв державної продовольчої служби Остії» (P. Aelio Augusti liberto Liberali procuratori annonae Ostiensis... praeposito mensae nummulariae fisci frumentarii Ostiensis) (CIL. XIV. 2045). У місті Пренесте знайдено вотивний напис нуммуларіїв, присвячений богині Фортуні Примігенії (Nummular(i) Fort(unie) Prim(igeniae) dant) (CIL. XIV. 2879) [2, с. 31].

Як видно із вищенаведених написів, у них зустрічаються імена як приватних осіб, так і державних службовців. Серед останніх відзначимо імператорського аргентарія-коактора (coactori argentario caesaris nostrum) Марка Ульпія Марціала (CIL. XI. 3820); Марка Ульпія Секунда, нуммуларія державної монетарні (nummulario offic. monet.) (CIL. VI. 8461); державного нуммуларія (nummulari officinarum) Геркула (CIL. VI. 298), а також прокуратора нуммуларіїв в Остії Публія Елія (CIL. XIV. 2045). Всі інші згадані у написах банкіри були приватними особами.

Переважна більшість аргентаріїв, рівним чином, як і значна частина нуммуларіїв були вільновідпущениками. Серед них є відпущеники корони: аргентарій Антігон, відпущеник Германіка (Germanici Caesaris L.) (CIL. VI. 4328), аргентарії-коактори Тит Клавдій Секунд Філіппіан імператорський відпущеник (Aug. lib.) (CIL. VI. 1859), Марк Ульпій Марціал імператорський відпущеник (Aug. Lib.) (CIL. XI. 3820), Луцій Доміцій Агафемер Парідіс

імператорський відпущеник (*lib.... caesaris*) (CIL. XIV. 2886), нуммуларій із Верхньої Паннонії імператорський відпущеник (*Aug. lib.*) Дідім (CIL. III. 4035), прокуратор нуммуларіїв державної продовольчої служби в Остії, імператорський відпущеник (*Augusti liberto*) Публій Елій (CIL. XIV. 2045).

Відзначимо також відпущеників приватних осіб. Серед них: Марк Канулей Філонікус відпущеник Марка (M. L.), аргентарій за храмом Кастора (CIL. VI. 363); Гай Кацій вільновідпущеник Гая (C. L.), аргентарій на есквілінському ринку (CIL. VI. 9179); Авл Вівенній Еротіан, вільновідпущеник Авла (A. L.) аргентарій на Велабрі (CIL. VI. 9184); Публій Кауцилій Фелікс відпущеник Публія (P. L.), Публій Кауцилій Євтих, відпущеник Каліппа (*Calippi L.*) (CIL. VI. 9181), Публій Кауцілій Сальвій вільновідпущеник Публія (P. L.) (CIL. VI. 9182) усі аргентарії на винному ринку; Гай Октавій Крест, вільновідпущеник (L.) (CIL. VI. 4329); Марк Лолій відпущеник Марка (M. L.), аргентарій (CIL. VI. 9165); Авл Муцій вільновідпущеник (L.), аргентарій (CIL. VI. 9166); Філерот, вільновідпущеник (L.), аргентарій (CIL. VI. 9167), Марк Помпоній Флакк, вільновідпущеник Марка (M. L.), аргентарій (CIL. VI. 9168); «Публій Кауцілій Ерот вільновідпущеник Сальвія (*Salvi L.*), (CIL. VI. 9181, 9186); Публій Фабій Філократ, відпущеник Публія (P. L.), коактор (CIL. VI. 9188); Марк Сальвій Секунд, вільновідпущеник Марка, нуммуларій (M. L.) (CIL. VI. 9713).

Виконувати обов'язки банкіра могли також і раби. Мабуть їх було небагато, бо серед наших написів знаходимо лише один випадок, коли аргентарієм був раб. Це вищезгаданий Авл Кутус, раб-аргентарій (*ser. arg*) (CIL. VI. 9155).

Серед міняйл зустрічаються й вільні особи, такі як згадувані вище Луцій Кандід Евельпістус, аргентарій за храмом Кастора (CIL. VI. 2. 9177); Луцій Веттій, аргентарій на есквілінському ринку (CIL. VI. 9180); Луцій Кальпурній Дафн, аргентарій на великому м'ясному ринку (CIL. VI. 9183); Публій Кауцилій Сперат, аргентарій на винному ринку» (CIL. VI. 9181); аргентарії:

Публій Амбівій Євн (CIL. VI. 9156); Децим Капт Ікар (CIL. VI. 9158); Тит Клавдій Аполон, (CIL. VI. 9159); Публій Юній Кресцент (CIL. VI. 9164); нуммуларії: Гай Сульпіцій Баттар (CIL. VI. 9714) Тит Флавій Генетлій (CIL. VI. 9709) і Тит Юлій Юкунд (CIL. VI. 3989); коактор Тит Стаберій Секунд (CIL. VI. 1923) (CIL. VI. 9187). Причому, слід зазначити, що більшість імен цих вільних римлян неспростовно свідчать, що такими вони вирости в родинях вільновідпущеників, а їх пращури теж колись були рабами. Так когномен Секунд («другий») свідчить про рабський стан предків цієї людини, бо порядкові числівники римляни часто застосовували, обираючи імена для рабів.

Судячи з того, що в жодному з написів вільних римлян немає ніяких слідів титулатури вершників, всі ці особи належали до плебсу і не мали відношення до вищих станів давньоримського суспільства.

Висновки. Таким чином, аналіз латинських написів, зібраних у «Корпусі латинських написів» показав, що аргентарії і нуммуларії працювали як у самому Місті на форумах та ринках, так і в італійських і провінційних містах. Серед них були як державні службовці, так і приватні особи. Подавляюча частина банкірів були вільновідпущениками імператора і приватних осіб, хоча серед них зустрічалися раби і вільні особи. Усі без винятку банкір-мінняйли належали до плебсу, бо титулатура вершників жодного разу не зафіксована.

Отримані результати щодо наявності, соціального складу і місць розташування аргентаріїв і нуммуларіїв можуть бути використані у подальшому вивченні кредитно-банківських відносин в Античному Римі.

Література:

1. Сайко М. М. «Корпус латинських написів» як джерело для вивчення кредитних відносин і банківської справи в античному Римі / М. М. Сайко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології:

- Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2014. – Том I (37). – С. 80-95.*
2. *Andreaeu J. Banking and business in the Roman World / J. Andreaeu. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 176 p.*
 3. *Niczyporuk Piotr. Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie / Piotr Niczyporuk. – Białystok: Temida 2, 2013. – 292 s.*
 4. *Voigt M. Über die Bankiers, die Buchführung und die Litteralobligation der Römer / M. Voigt // Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Dreiundzwanzigsrer Band. – Leipzig, 1888. – S. 515-577.*
 5. *Kraut Wilhelm. De argentariis et nummulariis commentatio / Wilhelm Kraut. – Gottingae : apud Henricum Dieterich, 1826. – 136 s.*
 6. *CIL Open Access. [Online resource]. – Access mode: // <http://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=en/node/291>.*
 7. *Mittes L. Trapezitika / L. Mittes // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung. – Bd. 19 (32). – 1898. – S.198-260.*
 8. *Сайко М. Н. Ianus medius (денежная биржа на римском форуме) / М. Н. Сайко // Вестник древней истории. – 2015. – № 1. – С. 135-144.*

References:

1. *Saiko M. M. «Korpus latyns'kykh napysiv» jak dzherelo dlja vyvchennja kredytnykh vidnosyn i bankiv's'koji spravy v antychnomu Rymi / M. M. Sajko // Pytannja starodavn'oji ta serednjovichnoji istoriji, arkeologhiji j etnologhiji: Zbirnyk naukovykh pracj / Chernivec'kyj nacional'nyj universytet imeni Jurija Fedjkovycha, kafedra etnologhiji, antychnoji ta serednjovichnoji istoriji. – Chernivci: Vydavnychyj dim «Bukrek», 2014. – Tom I (37). – S. 80-95*
2. *Andreaeu J. Banking and business in the Roman World / J. Andreaeu. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 176 p.*
3. *Niczyporuk Piotr. Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie / Piotr Niczyporuk. – Białystok : Temida 2, 2013. – 292 s.*

4. Voigt M. *Über die Bankiers, die Buchführung und die Litteralobligation der Römer* / M. Voigt // *Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Dreiundzwanzigsrer Band.* – Leipzig, 1888. – S. 515-577.
5. Kraut Wilhelm. *De argentariis et nummulariis commentatio* / Wilhelm Kraut. – Gottingae : apud Henricum Dieterich, 1826. – 136 s.
6. CIL Open Access. [Online resource]. – Access mode: // <http://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=en/node/291>.
7. Mittes L. *Trapezitika* / L. Mittes // *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung.* – Bd. 19 (32). – 1898. – S.198-260.
8. Saiko M. N. *Ianus medius (denezhnaya birzha na rimskom forume)* / M. N. Sayko // *Vestnik drevney istorii.* – 2015. – № 1. – S. 135-144

